

พระโพธิสัตว์ในมุมมองพุทธปรัชญาเถรวาท
BODHISATTVAS FROM THE PERSPECTIVE OF THERAVADA BUDDHIST
PHILOSOPHY

พระวรุต วิสุทโธ คนเพียร, พูนศักดิ์ กมล

Phra Warut Wisuttho khonphian, Poonsak Kamol

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Chaiyaphum Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

e-mail: warutkhonphian@gmail.com poonsakkamol@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 26 ธันวาคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 27 เมษายน 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 29 เมษายน 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา พระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์มี 2 ประเภท ได้แก่ อนิยตะ 1 นียตะ 1 พระโพธิสัตว์ที่ไม่ได้รับพยากรณ์ หรือรับรองจากพระพุทธเจ้าว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรียกว่า อนิยตโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแล้ว เรียกว่า นียตโพธิสัตว์ คือ จะต้องมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน โดยที่จำต้องประพฤติปฏิบัติตนด้วยหลักธรรมสโมธาน 8 และบำเพ็ญบารมี 10 ให้บริบูรณ์เป็นต้นด้วย

พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดหลักการบำเพ็ญบารมี 10 ทศแบ่งเป็น 3 ลำดับ บริบูรณ์ทั้ง 3 ระดับ คือ ระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ การบริจาควัตถุสิ่งของ ทรัพย์สมบัติ ระดับกลาง หรือ อุปบารมี เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การบริจาคอวัยวะ รวมถึง การบริจาคบุตรภรรยาซึ่งเรารักเสมอด้วยแก้วตาดวงใจเป็นทาน ระดับอุกฤษฏ์ หรือ ปรมัตถบารมี เช่น ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การบริจาคชีวิตร่างกายอันเป็นที่รักหวงแหนสูงสุดของสัตว์ทั้งหลายให้เป็นทาน รวมบารมี 10 ประการ 3 ระดับได้เป็น สมตังสบบารมี หรือ บารมี 30 ทศ แต่จุดมุ่งหมายสูงสุดของฝ่ายเถรวาทโดยทั่วไปอยู่ที่อรหัตตภาวะ คือ ความเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิง

คำสำคัญ: พระโพธิสัตว์ พุทธปรัชญา ปรัชญาเถรวาท

Abstract

This article aims to study the concept of the Bodhisattva in Theravāda Buddhist scriptures those who cultivate pāramī (perfections) in order to attain enlightenment and become a Buddha. There are two types of Bodhisattvas: Aniyata (uncertain) and Niyata (certain). A Bodhisattva who has not received a prophecy or confirmation from a Buddha that they will become a Buddha in the future is called an Aniyata Bodhisattva. A Niyata Bodhisattva, on the other hand, is one who has been prophesied by a Buddha and is therefore certain to attain Buddhahood. Such a Bodhisattva must cultivate themselves through the Eight Qualities of a True Bodhisattva (Sammāpadāna Dhamma) and must also fulfill the Ten Perfections (Dasa Pāramī) completely.

Theravāda Buddhism adheres to the principle of cultivating the Ten Perfections, which are divided into three levels of completeness. These are: Basic Level (Pāramī): For example, Dāna Pāramī refers to giving material possessions and wealth. Intermediate Level (Upapāramī): For example, Dāna Upapāramī refers to giving of one's body parts, or even offering one's beloved children or spouse those as dear as one's own heart. Ultimate Level (Paramattha Pāramī): For example, Dāna Paramattha Pāramī refers to the supreme act of giving one's own life or body something most cherished by all beings. Combining the Ten Perfections across these three levels results in Thirty Perfections (Sampattiṃsa Pāramī). However, the highest goal in Theravāda Buddhism in general is Arahantship, which is the complete eradication of defilements and attainment of the state of an Arahant.

Keywords: Bodhisattva, Buddhist philosophy, Theravada philosophy

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงตามความเข้าใจของผู้คนทั่วไปจะทราบได้โดยทันทีว่า พระโพธิสัตว์นั้นหมายถึงบุคคลผู้มีความปรารถนาที่จะเป็นพุทธเจ้าแล้วเริ่มต้นด้วยการตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าและแน่วแน่มั่นคงมุ่งเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีสั่งสมคุณธรรมเป็นระยะเวลาอย่างยาวนานตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญบารมีนั้นจะต้องมุ่งเน้นช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ด้วยความเมตตากรุณาเป็นหลัก พระโพธิสัตว์จึงมีลักษณะเป็นผู้ที่ใช้ความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานนับเป็นหลักการเชิงทฤษฎีในการใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามความเป็นจริง และตลอดระยะเวลาที่บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์อยู่นั้นจะต้องไม่รู้สึกเบื่อหน่ายหรือย่อท้อต่อการบำเพ็ญบารมีถึงแม้ระยะเวลาที่จะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าจะยาวนานสักเพียงใด ด้วยเหตุนี้ การบำเพ็ญตนเพื่อช่วยผู้อื่นจึงเป็นหลักการที่สำคัญ นับเป็นวิถีของพระ

โพธิสัตว์และมีความเชื่อว่าสรรพสัตว์ต่างก็มีปัญญาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรมเหมือนกันแต่การที่จะดำเนินไปสู่การบรรลุธรรมได้นั้นต้องอาศัยความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์เป็นอุปกรณ์ช่วยด้วยการโอบอุ้มสรรพชีวิตด้วยจิตกรุณาอันเป็นจุดเด่นของแนวคิดพระโพธิสัตว์ด้วยคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ดังที่กล่าวมานั้น จึงเป็นเหตุให้การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องช่วยเหลือมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย จากความเกี่ยวข้องดังกล่าวนี้ จึงทำให้แนวคิดพระโพธิสัตว์ตามทัศนะของพุทธปรัชญามหายานถูกมองว่าเป็นรากฐานทางสังคมและการเมืองได้ ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ของบทความนี้ที่ผู้เขียนจะศึกษาค้นคว้าเพื่อจะหาคำตอบและพิสูจน์ว่าคำกล่าวเช่นนั้นมีความเป็นจริงหรือไม่

ความหมายของคำว่าพระโพธิสัตว์

ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้นพระโพธิสัตว์ คือ บุคคลผู้บำเพ็ญบารมีธรรมอุทิศตนช่วยเหลือสัตว์ผู้มีความทุกข์ยากและจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเรียกบุคคลเช่นนี้ว่า เป็นผู้ที่มีพลังหรืออำนาจมั่งสุโพธิญาณ เป็นผู้บำเพ็ญความดีหรือที่เรียกว่าบารมีธรรมอย่างยิ่งยวดเพื่อการบรรลุถึงพระโพธิญาณ การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์เป็นไปเพื่อบำเพ็ญบารมีเพื่อตนและเป็นการเสียสละช่วยเหลือผู้อื่นไปพร้อม ๆ กัน การกระทำทุกอย่างนี้ดำเนินไปได้ด้วยความรักความปรารถนาในพระพุทธรูปอันเป็นความหมายของพระโพธิสัตว์ ด้วยความรักในพระโพธิญาณพระโพธิสัตว์จึงสามารถกระทำได้ทุกอย่าง เบื้องต้นแต่สละได้ซึ่งสิ่งของภายนอกจนถึงชีวิตและสิ่งเสมอด้วยชีวิตคือบุตรและภรรยาของตน ดังตัวอย่างพุทธดำรัสที่ตรัสในขณะเสวยพระ ชาติเป็นพระโพธิสัตว์ความว่าเมื่อเราจะให้ทานก็ดี กำลังให้ทานก็ดี ให้ทานแล้วก็ดีจิต ของเราไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้นจักขุทั้งสอง เป็นที่นำเกลียดชังสำหรับเราก็คหาไม่ แม้ตัว เราเองจะเป็นที่เกลียดชังก็หาไม่ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็น ที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้จักขุ ฉะนั้นแล เราตามรักษาศีลของเรา มิใช่รักษาชีวิตของเรา เพราะใน กาลนั้นเราเป็นผู้รักษาศีล เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น (ขุ.จริยา. 33 / 66 / 736)

อย่างไรก็ตาม คำว่าพระโพธิสัตว์มาจากศัพท์สองศัพท์ประกอบกันคือ คำว่าโพธิ ที่แปลว่าความตรัสรู้กับสัตตะ ที่แปลว่า สัตว์ในคำที่เรียกว่าสัตว์โลก (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2532: 29) อันมีความหมายครอบคลุมทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานซึ่งจะเห็นได้จากอดีตชาติของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ นอกเหนือจากที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้ว บางพระชาติพระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เสวยพระชาติเป็นช้าง เสวยพระชาติเป็นนาคราช เป็นต้น ดังพระพุทธดำรัสต่อไปนี้

ในภพที่เราเป็นพญาวานร ช้างฉัททันต์ และช้างเลี้ยงมารดาเป็นศีลบารมี ในภพที่เราเป็นพญาไก่อ่า สีสวนาค และพญากระต่ายเป็นทานปรมัตถบารมี (ขุ.จริยา. 33 / 122 / 776)

พระโพธิสัตว์ไม่ว่าจะครองสถานะความเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานก็บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย เพราะคำว่า "โพธิสัตว์" หมายถึงผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ คือ การตรัสรู้ โดยไม่ได้มีเป้าหมายเป็นอย่างอื่น เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบำเพ็ญความรู้แจ้งโลก ซึ่งหมายรวมถึงโลก ทั้ง 3 คือ

- สัตว์โลกอันได้แก่ หมู่สัตว์ ชนิดต่าง ๆ รวมทั้งเทวดา มนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน
- โอกาสโลกอันได้แก่ โลกคือที่อยู่อาศัย หมายถึง ระบบจักรวาล และดวงดาวต่าง ๆ

- สังขารโลกอันได้แก่ โลกคือสังขารที่เกิดจากการปรุงแต่ง สรุปลให้แคบเข้า ได้แก่ นามรูป (บรรจบ บรรณรุจิ, 2550) การที่บุคคลได้บรรลุถึงพระโพธิญาณ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการปฏิบัติขึ้นของ พระพุทธเจ้านั้นเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้น บุคคลผู้จะบรรลุ พระโพธิญาณได้นั้นจึงจำต้องบำเพ็ญบารมีธรรมเป็น เวลานานยิ่ง เมื่อบุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ นั้นหมายความว่าเขาย่อมต้องประสบกับความลำบาก ในชีวิตนานับประการ นับตั้งแต่การต้องจำยอมสละทรัพย์สินภายนอกร่างกายเป็นเบื้องต้น จนถึงการยอม สละชีวิตของตนเข้าแลกเป็นที่สุดและการปฏิบัติเช่นนั้นก็ต้องประกอบไปด้วยความเต็มใจของตน หากไม่ สามารถปฏิบัติได้ ความหมายของคำว่าพระโพธิสัตว์ในตัวบุคคลนั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นตามมา แม้พระ โพธิสัตว์จะต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องแลกด้วยชีวิตแต่พระโพธิสัตว์ก็เชื่อว่าหว่านต่อสถานการณ์ เช่นนั้นไม่ ตรงกันข้ามพระโพธิสัตว์กลับมีใจมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวพร้อมที่จะเผชิญกับสถานการณ์ที่ประสบอย่าง เต็มใจ และยินดีด้วยมุ่งมั่นที่จะอุทิศตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยหวังให้คุณธรรมความดีที่บำเพ็ญนั้น เป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในกาลเบื้องหน้า

คุณลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในข่ายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้นมีองค์ประกอบสำคัญอันเป็นคุณ ลักษณะเฉพาะตน 4 ประการ คือ

1. อุตสาหะ คือ ประกอบไปด้วยความเพียรอันมั่นคง
2. อุมมังคะ คือ ประกอบไปด้วยปัญญาอันเชี่ยวชาญหาญกล้า
3. อวิตถาณะ คือ ประกอบไปด้วยพระอธิฐานอันมั่นคงมิได้หวั่นไหว
4. หิตจริยา คือ ประกอบไปด้วยเมตตาแก่สัตว์เป็นเบื้องต้น

คุณลักษณะหรือเรียกว่าคุณธรรมทั้ง 4 ประการนี้เป็นอุปกรณ์หรือวิธีการสำคัญอย่างหนึ่งที่พระ โพธิสัตว์จะต้องปฏิบัติตามอย่างมั่นคงจนกว่าจะบรรลุถึงจุดหมายชั้นสูงสุดคือพระโพธิญาณ

คุณลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่มีในตัวของพระโพธิสัตว์ คุณลักษณะนั้นเรียกว่า "อชฌาสัยของพระ โพธิสัตว์" มี 6 อย่าง คือ

1. โอลกะ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีอชฌาสัยประกอบด้วยความไม่โลภ เป็นผู้ไม่ปกติเห็นโทษของ ความโลภและอยากได้ในอารมณ์ที่น่าชอบพอใจ
2. โอลสะ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีอชฌาสัยประกอบด้วยความไม่โกรธ เป็นผู้ไม่ปกติเห็นโทษของ ความโกรธ
3. โอลหะ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีอชฌาสัยประกอบด้วยความไม่หลง เป็นผู้ไม่ปกติเห็นโทษของ ความหลง
4. เนกขัมมะ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีอชฌาสัยในการถือบวช เป็นผู้ไม่ปกติเห็นโทษในการอยู่ครอง เรือน
5. ปวิเวกะ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีอชฌาสัยในความสงบ เป็นผู้ไม่ปกติเห็นโทษในการอยู่คลุกกับ หมู่คณะ

6. นิสสรณะ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีอชฌมาสัยในการออกจากทุกข์ เป็นผู้มียกคิดเห็นโทษในภพ และคติทั้งปวง (วิสุทธิ. 1 / 74-75)

บุคคลผู้ปรารถนาพุทธภาวะจำต้องผ่านการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ก่อน เพื่อให้คุณธรรมเกิด ความบริบูรณ์และแก่กล้าอันเป็นการเตรียมความพร้อมที่จะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และบุคคลผู้จะได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติเบื้องต้นแห่งการทำให้เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเรียกว่า "อภิญญามสโมธาน" คือ การประชุมรวมกันของธรรม 8 ประการ ธรรมในที่นี้หมายถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เมื่อพร้อมมูลอยู่ในบุคคลใดแล้วก็ส่งผลให้บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็น "นิยตโพธิสัตว์" (บรรจบ บรรณรุจิ, 2550)

1. ความเป็นมนุษย์คือ บุคคลผู้ตั้งจิตปรารถนาบรรลุพระโพธิญาณนั้น จะต้องดำรงภาวะเป็นมนุษย์ จะเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือเทวดา ความปรารถนาไม่สามารถสำเร็จได้

2. ความถึงพร้อมด้วยเพศคือ แม้จะเกิดเป็นมนุษย์ก็ตามแต่ก็จำกัดเฉพาะเพศบุรุษเท่านั้น จะเป็นสตรี บัณเฑาะก์ หรืออุกโตพยัสชนก(คนสองเพศ) ความปรารถนาก็หาสำเร็จไม่เช่นกัน

3. เหตุคือ มีอรหัตตูปนิสัย อันได้แก่ มีความพร้อมหรือมีศักยภาพพอที่จะสามารถบรรลุความเป็นพระอรหันต์ได้ในอัตภาพที่กำลังเป็นอยู่หรือในขณะนั้นหากมีความปรารถนา

4. การเห็นพระศาสดาคือ การได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้วตั้งความปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จะตั้งความปรารถนา ณ สถานที่นอกจากนี้ เช่นโคนต้นไม้เป็นต้นย่อมไม่สำเร็จ

5. การบรรพชาคือ การต้องครองเพศเป็นบรรพชิตหรือกำลังถือบวชเท่านั้น จะอยู่ในเพศคฤหัสถ์แล้วตั้งความปรารถนาก็ย่อมไม่สำเร็จ

6. การสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ อันได้แก่การได้บรรลุอภิญญา 5 และสมาบัติ 8 แล้วตั้งความปรารถนาจึงจะสำเร็จได้

7. การกระทำที่ยิ่งใหญ่คือ การกระทำบุญอันยิ่งใหญ่ด้วยชีวิต อันได้แก่การได้บริจาคชีวิตถวายแด่พระพุทธเจ้าที่เรียกว่าการกระทำอันยิ่งใหญ่

8. ความพอใจคือ มีฉันทะความพอใจอันใหญ่หลวง มีอุตสาหะและความพยายามที่จะบรรลุถึงพระโพธิญาณ คือ ความรักความปรารถนาที่จะบรรลุสัพพัญญุตญาณอย่างแรงกล้า แม้ว่าจะมีอุปสรรคที่ยากต่อการฝ่าฟันก็ไม่ยอมแพ้ (ช.ชา.อ. 3 / 24-25)

คุณสมบัติที่จะทำบุคคลให้เป็นพระโพธิสัตว์นี้ ในฝ่ายเถรวาท (หินยาน) มีคิดว่าบุคคลผู้นั้นต้องสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ 8 ประการดังกล่าวแล้วเป็นเบื้องต้นก่อนจึงจะเป็นพระโพธิสัตว์ได้ แต่ในคติฝ่ายอาจาริยวาท (มหายาน) นั้นมีว่า ทุกคนสามารถบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ได้เหมือนกันโดยไม่จำเป็นต้องมีคุณสมบัติข้างต้นครบ คตินิยมในฝ่ายอาจาริยวาทนั้นมักให้ความสำคัญกับความเป็นพระโพธิสัตว์เป็นอย่างมาก เพราะต้องการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าโดยหวังจะได้ช่วยชนสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้คราวละมาก ๆ (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. (2542)

ดังนั้น คติแห่งการดำเนินชีวิตจึงมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ อีกทั้งประเด็นเรื่องบารมีก็มีความแตกต่างจากคติในฝ่ายเถรวาทในส่วนขององค์ธรรมแม้จะมีจำนวนเท่ากันก็ตาม ซึ่งฝ่าย

มหายานนั้นได้แบ่งจำนวนบารมีไว้เป็น 2 ประเภท คือ (1) บารมีประเภทหลัก และ (2) บารมีประเภทรอง ดังนี้

บารมีหลัก ได้แก่

1. ทานบารมี (การเสริมสร้างความเป็นคนเสียสละ)
2. สีลบารมี (การเสริมสร้างชีวิตแห่งความมีระเบียบวินัย)
3. ขันติบารมี (การเสริมสร้างความเข้มแข็ง-อดทน)
4. วิริยบารมี (การเสริมสร้างความกล้าหาญ)
5. ฌานบารมี (การเสริมสร้างสมาธิจิต)
6. ปัญญาบารมี (การเสริมสร้างปัญญาขั้นสูง)

บารมีรอง ได้แก่

1. อุบายบารมี (การเสริมสร้างความคิดริเริ่ม)
2. ปณิธานบารมี (การเสริมสร้างควมมีอุดมการณ์ของชีวิต)
3. พลบารมี (การเสริมสร้างปัญญาขั้นต้น)
4. ญาณบารมี (การเสริมสร้างปัญญาขั้นต้น)

กระบวนการในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทุกองค์นั้นต้องใช้เวลาในการสั่งสมบารมีเพื่อให้เกิดความแก่กล้าเป็นเวลานาน กล่าวคือ ถ้ายังมีไม่ถึงกำหนด 4 อสงไขยแสนกัปหรือ 8 อสงไขยแสนกัปหรือ 16 อสงไขยแสนกัปอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะให้ทานอันยิ่งเหมือนด้วยทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วันก็ดี จะบำเพ็ญพระบารมีอันยิ่งให้เสมอด้วยทานนั้นทุก ๆ วันก็ดี ด้วยหวังจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเร็ว ๆ นั้นก็ไม่สำเร็จ อันเปรียบเสมือนต้นไม้ต้นเล็กซึ่งยังไม่ถึงเวลาแห่งการผลิดอกออกผล แม้บุคคลจะหมั่นบำรุงรักษาโดยการในปุ๋ยหรือพรวนดินให้มากสักเพียงใดก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะต้นไม้ที่ยังไม่มีภาวะแห่งความพร้อมที่จะออกผล ในระหว่างนั้นพระโพธิสัตว์ต้องพบกับความยุ่งยากต่าง ๆ นานาการซึ่งเปรียบเสมือนข้อทดสอบความมุ่งมั่นจริงใจในการปฏิบัติ คติอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ต่อการไม่ยอมจำนนต่ออุปสรรคต่าง ๆ คือการยอมสละได้แม้ที่สุดคือชีวิตดังคาถาบทหนึ่งมีความว่า

พึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะอันประเสริฐ เมื่อจะรักษาชีวิต ก็พึงสละอวัยวะ นรชนเมื่อระลึกถึงธรรม ก็พึงสละทรัพย์ อวัยวะ และชีวิตแม้ทั้งสิ้น (ขุ.ชา. 28 / 383 / 107)

กระบวนการในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เริ่มต้นขึ้นหลังจากที่พระโพธิสัตว์ประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติ 8 ประการ (อัฐธัมมสโมธาน) โดยบริบูรณ์แล้ว จากนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้เริ่มตั้งปณิธานคือ ความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลง หรือความมุ่งมั่นตั้งใจจริงซึ่งในฝ่ายพุทธศาสนาหมายานเรียกปณิธานของพระโพธิสัตว์นี้ว่า "มหาจตรปณิธาน" มี 4 ประการ คือ

1. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น
2. เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้เจนจบ
3. เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น
4. เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2514)

ปณิธานทั้ง 4 ข้อนี้ กล่าวได้ว่าอยู่ในฐานะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระโพธิสัตว์ และเปรียบเสมือนสิ่งอันเป็นเครื่องกระตุ้นความมุ่งมั่นทะเยอทะยานอันแรงกล้าในการบำเพ็ญบารมีธรรมของผู้เป็นพระโพธิสัตว์ และพระโพธิสัตว์จะต้องมีปณิธานทั้ง 4 ข้อนี้โดยหน้าที่ของตน

1. พระโพธิสัตว์ในฐานะผู้จะตรัสรู้สัจธรรม อยู่เหนือกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายจึงต้องบำเพ็ญธรรมให้แก่กล้าอันเป็นเครื่องทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นเพื่อทำให้ตนเองบริสุทธิ์หมดจด เป็นที่พึ่งแก่สรรพสัตว์ได้

2. พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องศึกษาธรรม คือความจริงของชีวิตให้เกิดความแจ่มแจ้งแทงตลอดให้เห็นซึ่งความจริงในธรรมชาติ จะต้องเป็นผู้ชวนขวนขวายค้นหาความรู้จนถึงที่สุดคือความรู้ทุกอย่าง (สัพพัญญุตญาณ) อันเป็นส่วนประโยชน์ตน

3. พระโพธิสัตว์เมื่อพัฒนาตัวเองจนถึงที่สุดกล่าว คือ เป็นผู้บรรลุพระโพธิญาณอันได้ชื่อว่า ถึงฝั่ง คือ พระนิพพานแล้ว เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งความปรารถนาที่ได้ตั้งไว้แล้ว ก็เป็นผู้มีปัญญาความสามารถจะต้องใช้ปัญญาความสามารถนำเอาความจริงที่ได้ค้นพบนั้นไปเผยแผ่แก่มวลสัตว์ทั้งหลายผู้อยู่ในวัฏวนแห่งความทุกข์ ให้พบกับความสุขที่แท้จริง

4. พระโพธิสัตว์ คือ ผู้จะได้เข้าถึงแดนพุทธภูมิ ได้แก่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอย่างแน่นอนหากพระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นที่จะบรรลุถึงเป้าหมายนั้นอย่างไม่เปลี่ยนแปลง อีกทั้งความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ที่ต้องการเข้าถึงพุทธภูมิ คือการบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้นเพราะต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ เพราะการช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายของพระโพธิสัตว์เป็นการช่วยเหลือที่เปี่ยมด้วยประสิทธิภาพมากกว่าพระอรหันต์ และพระปัจเจกพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะพระปัจเจกพระพุทธเจ้าไม่สามารถที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้เลย เพราะพระปัจเจกพระพุทธเจ้านั้น เป็นผู้มีความเห็นสัจธรรมเฉพาะตัวเอง แต่ไม่สามารถชี้แจงแสดงนัยแห่งสัจธรรมให้แก่ผู้อื่นได้เห็นตามได้โดยเหตุที่พระปัจเจกพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นตรัสรู้แต่ธรรมสิ่งเดียว มิได้ตรัสรู้ธรรมสิ่งมีอาจจะยกพระโลกุตตรธรรมขึ้นสู่บัญญัติได้

ผู้ที่ยึดถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต พระพุทธเจ้าคือบุคคลในอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีธรรมให้ครบถ้วนบริบูรณ์ เพื่อก้าวเข้าสู่ฐานะอันเป็นความสำเร็จสูงสุดเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ แล้วดำเนินตามพุทธกิจที่พึงปฏิบัติ คือ การกระทำตามปณิธานที่ได้วางไว้ กล่าวคือ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทำการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏฏะสงสาร ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงดำริในพระทัยในคราวที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส ซึ่งเป็นพระชาติแรกของการเริ่มต้นเป็นพระโพธิสัตว์ความตอนหนึ่งที่ว่า

เมื่อปรารถนาอยู่ก็พึงเผากิเลสของเราได้ จะมีประโยชน์อะไรแก่เราเล่า ด้วยการทำให้แจ้งธรรมในที่นี้ด้วยเพศที่ใด ๆ ไม่รู้จักเราบรรลุประสัพพัญญุตญาณจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกพร้อมทั้งเทวโลกจะมีประโยชน์อะไรแก่เราด้วยลูกผู้ชายผู้มีรูปร่างแข็งแรงนี้ข้ามฝั่งไปคนเดียวเราบรรลุประสัพพัญญุตญาณแล้ว จักให้มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาข้ามฝั่งด้วยการกระทำอันยิ่งใหญ่ของเรา ด้วยลูกผู้ชายผู้มีรูปร่างแข็งแรงนี้ เราบรรลุประสัพพัญญุตญาณแล้วจักให้เหล่าชนมากมายข้ามฝั่ง เราตัดกระแสน้ำคือสงสารทำลายภพทั้งสามแล้ว ขึ้นสู่ธรรมนาวาจักให้มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาข้ามฝั่ง

บารมี 10 ประการ

การบำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เรียกว่า การบำเพ็ญคุณธรรมที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า (พุทธการกรรม) หรือเรียกว่า บารมี ซึ่งในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ผู้วิจิตรการศึกษา บารมีธรรมที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์มี 10 ประการ คือ

1.ทาน ได้แก่ การสละให้สิ่งที่สละให้มี 3 ระดับ คือ

- ทรัพย์สินของภายนอก
- อวัยวะในร่างกายของตน
- ชีวิตตนเอง หรือสิ่งเสมอด้วยชีวิตตน คือ บุตร ภรรยา

2 ศีล ได้แก่ คุณธรรมเครื่องปราบกิเลสอย่างหยาบ ได้แก่ กิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้ไม่สามารถยับยั้งใจไว้ได้ต้องลงมือทำความชั่ว ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือทางวาจา ศีลที่พระโพธิสัตว์รักษามี 2 คือ

- นิจศีล (ศีล 5)

- อุโบสถศีล (ศีล 8)

3.เนกขัมมะ ได้แก่ การออกจากกาม มี 2 คือ

- ออกจากกามโดยสละบ้านเรือนออกบวช
- ออกจากกามโดยบำเพ็ญสมาธิจนได้บรรลุนิพพาน

4.ปัญญา ได้แก่ ความรอบรู้ ความรู้อย่างลึกซึ้ง มี 3 คือ

- สุตมยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน
- จินตามยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการคิดพิจารณา
- ภวานามยปัญญา ปัญญาอันเกิดจากการฝึกจิต อบรมจิต

5.วิริยะ ได้แก่ ความพากเพียรพยายาม การกระทำอย่างต่อเนื่อง ในทางที่ถูกต้องเรียกว่า สัมมัปปธาน มี 4 อย่างคือ

- สัมวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น
- ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
- ภวานาปธาน เพียรทำบุญให้เกิดขึ้น
- อนุรักษนาปธาน เพียรรักษาการทำความดีไว้ต่อเนื่อง

6. ขันติ ได้แก่ ความอดทนมี 3 คือ

- ตีติกขาขันติ ความอดทนแบบอดกลั้นต่ออารมณ์อันไม่พึงประสงค์ต่างๆ

- ตบขันติ ความอดทนด้วยอำนาจตบะ คือ สมาธิข่มใจ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลส
- อธิวาสนขันติ ความอดทนระงับยับยั้งไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นเลยแม้ต้องเอาชีวิตเข้าแลก
- 7. สัจจะ ได้แก่ ความจริง ความเที่ยงแท้ หมายถึง ความจริงใจ พุดและทำตามความคิด
- 8. อธิฐาน ได้แก่ ความตั้งมั่น ความมั่นคง ไม่หวั่นไหวในความคิด กระทำสิ่งใดก็ทำจนบรรลุ

เป้าหมาย

9. เมตตา ได้แก่ ความรัก ความปรารถนาดี ด้วยอำนาจคุณธรรม ไม่ใช่รักและปรารถนาดีด้วยอำนาจกามราคะ

10. อุเบกขา ได้แก่ ความวางเฉย ความปล่อยวาง หมายถึง อาการที่จิตเป็นกลาง ไม่ยึดใน ความดีที่ตนเองได้กระทำลงไป และไม่ทุกข์ใจในการทำผิดซึ่งพลาดพลั้งเกิดขึ้น (บรรจบ บรรณรุจิ, 2550)

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), (2542). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11,

กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด,

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. (2542) พระพุทธศาสนาในอินเดีย พัฒนาการและสัจธรรม

12 ปีบัณฑิตวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

พระมหาจุฬาลงกูม ชูเลื่อน. (2546). ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในศ

ชาติชาดก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหิดล ความหมาย คุณลักษณะ และประเภทของพระโพธิสัตว์

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2514) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1.

กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย

บรรจบ บรรณรุจิ (2550) พุทธประวัติ กรุงเทพฯ : ธรรมสภา